

USMON AZIM IJODIDA NAFS MAVZUSINING O`ZIGA XOSLIGI

Jo`rayeva Muhabbat Amonovna

BuxMTI akademik litseyi ona tili va adbiyot fani

o`qituvchisi. BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

mux0711@gmail.com

Annatsiya: ushbu maqolada zamonaviy o`zbek she`riyatida nafs ko`rinishlarining badiiy talqini Usmon Azim ijodi misolida tahlil qilinadi. Usmon Azim she`riyatidagi falsafiy chuqur ma`nolar insonni to`g`ri yashashga yetaklaydi. Bu she`rlar qatiga singdiib yuborilgan mavzular olami turfa xildir. Mavzuni bir voqea misolida voqeband qilib tasvirlash shoir ijodida boshqalardan ajralib turadigan farqdir. Usmon Azim she`riyatini tahlilga tortamiz. Uning “ Chumoli haqida nutq” she`rida aynan bugungi kunning qorin uchun yashaydigan insoni obrazi ramziy gavalantirilgan. Ruhiyatni har qanday illatlarning sababchisi nafsdan toza saqlash lozim. Shundagina u eziguliklar tomon yuz buradi.

Kalit so`zlar: tirikchilik, qorin, o`zbo`larchilik, yolg`on, xiyonat, dunyo, og`iz, bozor.

Yozuvchi – o`zining shaxsiy subyektiv tassurotlarini ishlay oladigan, ularda umumahamiatli –obyektiv tomonlarini topa oladigan, tasavvurlarga o`z shaklini bera oladigan, hayotga, odamlarga va aynan shu faktga o`z subyektiv munosabatini topa oladigan hamda bu munosabatni o`z shakli, o`z so`zida gavalantira oladigan¹ talantli insondir. Badiiy adabiyotning birlamchi talablaridan biri bo`lgan mukammal obrazni yarata olgan kishigina haqiqiy ijodkorlikka da`vo qila oladi. Yaratilgan obraz xoh ramziy xoh aniq ma`no kasb etishidan qat`iy nazar mavzu uchun mavzu esa obraz ochib berilishi uchun xizmat qiladi. Biz bugungi kun adabiyotidagi nafs obrazli asarlar talqiniga e`tibor berar ekanmiz, yangilanishlarga duch kelamiz. XX asrning so`nggi choragi o`zbek adabiyotiga modernistik oqim, ramziy ifodalar kirib kela boshlagan bir davr bo`ldi. Bunday kuchli ramziylikka ega bo`lgan she`riyat Rauf Parfi, Usmon Azim, Abdulla Oripov(an`anaviylikni saqlab qolgan ijodkorlardan bo`lsa-da biz faqatgina tahlilga tortilayotgan ijod na`munalari mavjudligi sabab sanab o`tyapmiz) kabi ijodkorlarimizda uchratishimiz mumkin. Adabiyotshunos Jumagul Jumaboyeva “Hozirgi o`zbek she`riyatida milliy o`ziga xoslik” deb nomlangan maqolasida ramziylik haqida shunday fikr yuritadi: “Badiiy adabiyotda, realistik tasvir jarayonida ramziylikdan foydalanish juda kata ahamiyatga ega. Ramziylik orqali ijodkor real,

hayotiy masalalarning juda muhim tomonini ochib berish imkoniga ega bo`ladi”.² Ikki xil uslubdagi ijod na`munalarida nafs obrazini ma`nolarini talqin qilar ekanmiz, yaratilgan obrazning o`zi bizga hozirgi davr she`riyatida ham ikki xil yo`nalishda ijod qiluvchilarni ajratib beryapti. Birinchisi – shu paytgacha yoki hozirgi davrda ham Yassaviy, Kubro, Navoiy, Boburlarning ijod uslubidan, ya`ni tasavvufiy adabiyotdan kelib chiqib ijod qilayotgan ijodkorlar: Asqar Mahkam, Jamol Kamol, Mirzo Kenjabek, Ibodat Rajabova kabilari bo`lsa, ikkinchisi – Usmon Azim, Abduvali Qutbiddin Omon Matjon va boshqalardir. Ikkinchi uslub egalarining ijodlarida obraz ramziy biron narsa orqali ifodalanib mohiyat saqlanib qolgan. Shunday teran fikrli ijodkorlarimizdan biri Usmon Azim she`riyatini tahlilga tortamiz. Uning “Chumoli haqida nutq” she`rida aynan bugungi kunning qorin uchun yashaydigan insoni obrazi ramziy gavdalantirilgan:

“Mehnatkash” deb olganing unvon,

Shoirning g`arib xayoli.

Mening esa, azaldan ayon,

Nafratim bor senga, chumoli.

G`ivirlaysan. Terga botasan,

Tirikchilik solar ne ko`yga.

Nima ko`rsang, uyga tortasan –

Uyga... Uyga... Qorong`u uyga.

She`rning boshlanish misralaridan ayon bo`ladiki, mukammal lirik kompozitsiya hosil qilingan. Shoir dastlabki banddayoq asarning ekspozitsiyasini –nima uchun chumoli mehnatini yomonlikka yo`yayotganini ochadi. Tirikchilik insonni hark o`yga solishi mumkin, ammo me`yordan ortiq narsalar uchun tinmay qorin-qursoq yo`lida yugurish nafsning alomatidir. Qorong`u uy obrazi orqali ham hech kimga hech qanday naf kelmaydigan, hammaga ham ayon bo`lavermaydigan insonning ichki xohish-istaklar mayli tasvirlanadi. Bu mayl uni doim hammadan ko`proq narsaga ega bo`lishga, har qanday yo`l bilan bo`lsa-da ko`proq narsa orttirishga undaydi. Bu mayl – moddiy dunyoga bo`lgan muhabbbat insonni tevarak atrofdan ayiradi va qorong`ulik –yakkalik – o`zbo`larchilik sari yetaklaydi. Inson –hissiyotsiz toshga aylanib fikr-xayoli kamchiliklarni to`ldirish bilan band bo`lib qoladi. Shoir shuning uchun ham uchinchi bandda chumolini “tosh” deb ataydi:

Hasharotlar aro sen – toshi,

Bahorga ham boqmaysan qiyo.

To`rtinchi bandda og`iz insonga nima uchun berilganini izohlaydi:

Og`iz qalbni aytish uchunmas,

² Hozirgi o`zbek adabiyotining milliy o`ziga xosligi. – T.: Fan , 1984. –B.169

Ovqat uchun yaralgan go`yo.

Insonni ikki xil nafs boshqaradi. Bularning bittasi, bilasizki, og`izdir. Til og`izda joylashgani uchun shoir bevosita umumiy ta`rifni og`izga berib qo`ya qolgan. og`izning umumiy harakatidan nutq paydo bo`lgani uchun ham uning eng asosiy vazifasi insonning qalbidagilarini bayon etuvchi vosita bo`lmog`i lozim. Nima uchun biz misralarni tahlilga tortar ekanmiz chumolining oddiy tirikchilik uchun qilgan mehnatini qoralayapmiz. Shoir chumoli iniga tashiydigan donning me`yoridan ortishini, chirib yotganini tasvirlaydi. Shunda ham uning to`xtamaydigan, bas , deya olmaydigan, tinimsiz harakatlarida qanday maqsad yotganini beshinchi bandda bayon etadi:

Xayolingda o`zing, bir o`zing –
Yutmoqchisan dunyoni tamom.³

Shoir she`r voqealariga ijtimoiy tus berishni oltinchi banddan boshlaydi va yettinchi bandda davlat idoralarida o`tirib, xalq mulklarini lavozimlari orqasidan yeb yotgan badnafslarni ochiqdan-chiq oshkor qiladi:

Chumolilar bormoqda qator,
Idoralar mashinasida.

Voqealar rivojida amaldorlarning o`z vazifasini bajarmay quruq ish olib borishi, hech og`rinmay o`z mansabidan foydalanib farzandlarini Oliy ta`lim muassasalariga joylab, pulning zo`ri bilan diplomgacha sotib olib berayotganlarini yozadi:

Peshtaxtaga biri yonboshlab,
Boshchasini quvnoq qashiydi.
Biri bo`lsa gul kabi yashnab,
Farzandiga diplom tashiydi.

Asarning kompozitsion qurilishi davom etar ekan, bunday badnafs chumolilarga qarshi kurashishda chora – yechimni oxirgi ikki bandda oshkor qiladi:

Hammasini topib kelib, eng
Oliy jazo bermoq xayolim...
O`ylab qoldim – she`r o`ldirara keng,
Mana, yozdim: “Sizlar – chumoli!..”
Tugayapti she`rim. Ketaman.
Uzr, jonim bo`g`zinga yetdi.
Chumolini o`ylab turing. Men
Ninachini ko`rgani ketdim.⁴

Shoir so`nggi bandda chumoliday hashoratlar sinfiga kiruvchi ninachi obrazini tahlil qilishga bel bog`laganini bayon qiladi. Bitta chumol shuncha ishni amalga oshirsa

³ Azim, U. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. – T.:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. –B. 52.

⁴ Azim, U. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. – T.:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. –B. 54.

ninachi nimalarga qodir ekan?. Bular jamiyatdagi turli tamagir insonlar obrazining ramziy ifodasi edi. Usmon Azim novator ijodkor sifatida nafs quliga aylangan insonlar ko`rinishini yangicha tasvirda bera oldi.

Usmon Azimning yana bir she`rida abstrakt lirik qahramon tasviri orqali bugungi kunning ochko`z insoni timsoli yaratiladi. She`r birinchi misralardayoq lirik qahramonning qaysi yo`lda ekanligini, o`y-xayollari nimalar bilan bandligini, hayotda yashashdan maqsadini ayon qiladi:

Uning qo`llari qaltirab pul sanaydi,
Yolg`on gapiradi lablari,
Oyog`i faqat bozorga boradi,
Bozordan – uyga...
Begona yostiqa
begona xotinning
qo`ng`ir-qo`ng`ir sochlari yonida yotadi,
ustarada qirilgan tap-taqir boshi.
Ko`zlari faqat “o`zidan kattta”ni taniydi,
“O`zidan kattta”ning mashinasini,
Bola-chaqasini ,
qarindosh –urug`ini,
hatto kuchugini...⁵

She`rdagi “pul”, “bozor”, “begona ayol”, “o`zidan katta” obrazlaridan ma`lumki, bu nafsiga qul insonning tasviri. “Tap-taqir bosh” esa endi boylikdan boshqasini o`ylamaydigan, fikr-xayolsiz manqurt insonning boshi ifodasidir. Nafsga berilgan insonning manqurtdan farqi qolmaydi. She`r so`nggida shunday misralar bor:

Ko`kragida bo`lsa yuragi...

Yuragi...

Yuragi... Qayda?

Yurak, aql, mehr kabi insoniy fazilatlar bunday insonlardan yiroqlashadi. Shoir ham o`z qahramonining yuragini shuning uchun ham yo`qotib qo`yadi.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Hozirgi o`zbek adabiyotining milliy o`ziga xosligi. – T.: Fan , 1984. –B.169
2. Azim, U. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. – T.:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. –B. 52.
3. Azim, U. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. – T.:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. –B. 54.

⁵ Azim, U. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. – T.:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. –B. 280.